

A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata

The connection between alternative and folk medicine

Vámos Gabriella
ELTE hallgató

Initially submitted March 10, 2014; accepted for publication April 15, 2014

Abstract:

This essay focuses on the connection between alternative and folk medicine in the 19th and in the 20th century. The author wants to define alternative medicine and shows how developed during the history and tries to consider social, historical and medical changes. The relation of these two healing traditions should be an object of further research because we could find many new manuscripts and printed works too from these decades. This study attempts to present dates from the 19th and 20th century and through some categories, the essay sheds light on the remarkable analogy between the folk principles and alternative ones. The research concentrated on the folk and alternative healers, methods and medical principles furthermore would like specify the users' social groups and status. This kind of researches are important in the ethnological views although the origin of alternative methods is close to folk ones.

Keywords: alternative medicine, folk medicine, historical view

Kulcsszavak: alternatív gyógymód, népi orvoslás, történeti nézet

Bevezetés, problémafelvetés

Dolgozatomban arra törekszem, hogy a népi orvoslás és az alternatív gyógymódok közötti kapcsolatra hívjam fel a figyelmet. A két területet történetileg, társadalmilag változó kategóriaként kezelem, és utalni szeretnék arra is, hogy a kettejük helyzetéről, jellemzőiről, egymáshoz való viszonyukról milyen források állnak a téma iránt érdeklődő kutató rendelkezésére. Ezek feltárása, rendszerezése a recens néprajzi gyűjtést is segítheti, kiegészítheti és az orvoslás kultúrája vonatkozó ismereteinket árnyalhatja. A téma vizsgálatát a XIX. és XX. századi adatok összehasonlításával szeretném elvégezni. Olyan adatok gyűjtését tartom szem előtt, amelyek bizonyítják azt, hogy két különálló gyógyítási rendszerről beszélhetünk, minden hasonlóságuk ellenére. Éppen ezért felmerül az a kérdés, hogy mikor válik külön a két gyógyítási gyakorlat, miben ragadható meg elkülönítésük, mikor jelennek meg az alternatív gyógyászat kultúrtörténeti morzsái. Ennek megválaszolásához a hivatalos - tehát egyetemi keretek között elsajátított - orvoslás irodalmát és forráskorpuszát is

vizsgálunk kell, és azt a folyamatot, amely eredményeként már három elkülöníthető betegségkezelő módszertan bontakozott ki.

Utalni szeretnék arra, hogy a későbbiek során sem tartom magam egy merev időhatárhoz a vizsgált téma esetében, már csak azért sem, mert mind a népi orvoslás, mind az alternatív gyógyászat rendkívül összetett és bonyolult jelenség. Folyamatosan változnak, több réteg és hatás épül egymásra, több évezredes és újabb elemek létezhetnek egymás mellett, amelyeket a közösségi és egyéni tapasztalat is befolyásolhat. Ez a jellemző figyelmeztet arra, hogy elhatároljam magam egy szigorú korszakolástól. Erre koncentrálni mégis keresni kell olyan fordulópontokat, amelyekhez viszonyítani lehet, és amelyek szem előtt tartják a ma már igényként fellépő interdiszciplináris kutatási lehetőségeket.

A dolgozat problémafelvetéséből adódóan szükséges a népi orvoslás és alternatív gyógyászat fogalmának elemzése, amely a változásvizsgálathoz is közelebb vihet, s nem utolsó sorban a két módszertan különválasztását és összehasonlítását segítheti. Továbbá annak a folyamatnak a vázolója is elengedhetetlen, amely különválásukat eredményezte. A gyógyításra tehát úgy tekintek, mint egy történeti és kulturális kategóriára, hiszen „*az ember úgy beteg és úgy gyógyít, ahogyan gondolkodik.*”¹ Ebből a gondolatból fakad az is, hogy a betegségek körüli képzetek, a megelőzősét célzó eljárások kulturálisan meghatározottak. „A betegség, egészség eszméje, test(ek), testállapot(ok) besorolásakor kategóriarendszerként működtetve különböző társadalmi és kognitív kontextusokat tár fel, így az is megállapítható, hogy egy-egy betegség története, tüneteinek kezelése a népi, a hivatalos, az alternatív orvoslás jellemzőire, különbségeire, találkozási pontjaira is rávilágít.”²

A fogalmak

Népi orvoslás

Dolgozatomnak nem lehet célja a népi orvoslásra vonatkozó szakirodalom teljes kutatástörténeti áttekintése, hiszen bőven túlfeszítené annak kereteit. Pusztán azokat a műveket szeretném felhasználni és megemlíteni, amelyek tágabb perspektívában keresik a népi orvoslás definiálásának lehetőségeit. A teljesség igényéről azért is lemondok, mert Hoppál Mihály a *Magyar Néprajz* VII. kötetében gazdag bibliográfiát publikált, továbbá a Keszeg Vilmos és Czégényi Dóra szerkesztésében 2010-ben megjelent *A beteg ember* című kötet záró tanulmánya is rendszerezi a népi orvoslással kapcsolatos munkákat. Itt utalni szeretnék arra, hogy a népi orvoslás kapcsán is megfigyelhető az a terminológiai bizonytalanság – majd később látni fogjuk –, mint az alternatív gyógyászat esetében. Egymást kiegészítő definíciók láttak napvilágot, amelyek bizonyítékai annak is, hogyan tágult a vizsgálatba bevonható források skálája.

A népi orvoslás 1945-ig terjedő kutatástörténetét Vajkai Aurél végezte el³, aki több borsavölgyi falu – Bádok, Csomafája, Kide, Kolozsborsa – népi orvoslással kapcsolatos adatait is összegyűjtötte. Ő következetesen a népi orvoslás terminológiát használta, és a következőt állapította meg: „*A néprajznak a népi orvoslással foglalkozó fejezete a népnek a betegségekről való felfogását és gyógymódját tárgyalja.*”⁴ Vajkai Aurél a népi orvoslás kutatásában elért újabb eredményeit is publikálta, a népi orvoslást több szempontból is megközelítette. Életművében találkozunk a veszettség gyógyításával, a falusi foghúzókkal,

¹ Keszeg V. – Czégényi D. 2010. 423.

² Keszeg V. - Czégényi D. 2010. 13; 424.

³ Vajkai A. 1943; 1948.

⁴ Vajkai A. 1948. 1.

javasemberekkel, parasztfürdőhelyekkel foglalkozó írásokkal, de egy-egy falura koncentrálnó monográfiákkal is.⁵

Szendrey Zsigmond a *Magyarság Néprajza* kézikönyv *Betegség, gyógyítás* fejezetében foglalkozik a témával. Ő a népi orvoslás kutatását kettéválasztotta, és véleménye szerint a néprajznak és az orvostörténetnek külön-külön kell az elemeit vizsgálni, amely magában hordozza az eltérő megközelítésmódot is. A néprajznak a gyógyítás mágikus eszközeivel és varázsló műveleteivel kell foglalkozni. Szendrey tehát gyógyítás alatt néphitre és népszokásokra vonatkozó adatokat ért. Az orvostörténetnek szerinte a „helyes megfigyelésen és eltanuláson alapuló hagyományos tapasztalati műveleteket” kell kutatnia.⁶

A néprajzi és orvostudományi szempontokat tartja szem előtt Berde Károly, aki igyekezett elhatárolni és egymástól megkülönböztetni a népi gyógyítást és az orvostudományt. Elfogadta a kettő közötti csereviszonyt, melynek közvetítői szerinte a házipatikák, füveskönyvek, kalendáriumok, csíziók, népszerűsítő iratok lehettek.⁷ Nézetét a következőképpen fogalmazta meg: „A kicserélődésből hosszú idő folyamán akár körforgás is kialakulhat; az egykori népi származású tétel vagy gyógyeljárás feljutván a tudományos orvostanba, onnan akkor szivárog le ismét a néphez, amikor az már régen elfelejtette.”⁸

Az ötvenes években tovább folytatódott a népi orvoslás kutatása. A témáról szóló tanulmányok az *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményeiben* (1955), majd az *Orvostörténeti Közleményekben* (1968) láttak napvilágot.⁹ Az 1975-ös *Orvostörténeti Közlemények Supplementumában* több, népi orvoslással foglalkozó tanulmány is közlésre került. Hoppál Mihály már a kötet bevezetőjében a népi gyógyászat megnevezést választotta. Törő Lászlóval közös tanulmányában a népi orvoslás történeti korszakait vizsgálta, melyben a következő definíciót adták: „a népi gyógyászat magába foglalja a betegségek gyógyításának leírásán kívül a nép körében élő vélekedéseket a különféle betegségekről, azok keletkezéséről. Vagyis a népi gyógyításhoz kapcsolódó tudásanyag kétrétegű: egyrészt az egyes betegségekről szóló ismereteket, másrészt a betegségek gyógyításához szükséges cselekvésekre vonatkozó utasításokat tartalmazza. A népi gyógyászat tudásanyaga nem választható el a népi tudás (természetismeret) területétől, mintegy annak része – de ugyanakkor része a hitvilágnak és a hiedelmek rendszerének is. Ez az újabb kettőség azt hivatott hangsúlyozni, hogy a népi gyógyítás egyfelől magába olvasztotta a racionális magyarázatokon nyugvó, a gyakorlati tapasztalat által megerősített tudást, másfelől pedig a babonákat, a legfantasztikusabb elképzeléseket az ún. hiedelemrendszeren belül. Ennek megfelelően megkülönböztethető a népi gyógyítás két fő formája: a racionális és az irracionális gyógymódok. A népi gyógyítás racionálisnak nevezhető gyakorlata elsősorban a gyógynövények felhasználásán alapult, de alkalmazták a különféle ásványi anyagokat is. Különösen gyakori volt a gyógynövények használata az egyszerű nép körében, ezeket maguk gyűjtötték erdőn-mezőn. Ennek a tudománynak az elterjedését jól nyomon lehet követni már a görög-római gyógyászati munkáktól kezdve a középkoron át. A nyomtatott orvosi szakirodalomban, amelyben a gyógynövény használat nép között való elterjedésére van sok példa a. a XVI. századtól (nálunk különösen a XVIII. századtól) kezdve megjelenő füveskönyvek és orvosi könyvek gazdag népi gyógyászati anyagot tartalmaznak.”¹⁰

⁵ Ezekről bővebben lásd: Vajkai A. 1936; 1937a; 1937b; 1938; 1939; 1940; 1942; 1943; 1948.

⁶ Szendrey Zs. 1943. 193.

⁷ Deáky Z. 2002. 36.

⁸ Berde K. 1940. 111-112.

⁹ Deáky Z. 2002. 37.

¹⁰ Hoppál M. – Törő L. 1979. 16.

Az 1979-ben megjelent *Supplementum* kötet tematikája ismét a népi orvoslás köré szerveződött. Itt olvashatjuk Gémes Balázs *A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon* címmel megjelent munkáját, amelyben a szerző is adott egy újabb definíciót, az előzőek kiegészítésének igényével: „A népi orvoslás magába foglalja az emberi és állati szervezetről kialakult anatómiai, élettani – ezen belül a terhesség és szülés minden mozzanatára vonatkozó – és kórélettani elképzeléseket; továbbá a betegségek eredetéről és felismeréséről (diagnosztika) kialakult képzeteket és ismereteket, a betegségek megelőzésére, a betegségek és külső fizikai tényezők kiváltotta elváltozások gyógyítására irányuló törekvéseket, melyekben felhasználták és felhasználgák a gyógyszerelést (a hagyományos – növényi, állati, ásványi eredetű – háziszereket, és mindenkor forgalomban lévő hivatalos gyógyszereit), fizioterápiát, diatetikát, pszichoterápiát, higiénét, és kozmetológiát.”¹¹ Tanulmányában utal hivatalos és népi gyakorlat kölcsönhatására, és hangsúlyozza a népi orvoslás történeti folyamatokon belül történő megközelítését. Gémes a további gyűjtőmunkákat szorgalmazta, a további kutatások elvi, módszertani, terminológiai kidolgozását kezdeményezte.¹²

A *Magyar Néprajzi Lexikon* Népi gyógyászat szócikkét Grynaeus Tamás és Hoppál Mihály írta. A népi orvoslásra úgy tekintenek, amely kapcsolatban áll a népi természetismerettel és hiedelemrendszerrel, tehát racionális és irracionális elemei is vannak. Felhívják a figyelmet arra, hogy a betegségek megnevezése eltér az orvostudománytól, ezért olykor nehezen azonosíthatók. Utalnak a népi gyógynövényhasználat fontosságára. Utalnak arra, hogy a kéziratok és nyomtatott források figyelembevételére is fontos a meghatározáskor, és arra is, hogy a nap, hét, hónap bizonyos időszakai alkalmasabbak a gyógyításra. A lexikon néprajzi voltából adódóan a szerzők a paraszti gyógyítói gyakorlatot értik népi orvoslás alatt, amely „magában foglalja a betegségek eredetére (kóroktan), tüneteire (diagnosztika), és gyógyítására (terápia) vonatkozó hagyományokat.”¹³

Oláh Andor 1986-ban megjelent *Új Hold, új király! A magyar népi orvoslás életrajza* című, eddigi hipotéziseit összefoglaló munkájában új definíciót adott a népi orvoslásra, és ő is az orvoslás terminológiát tartja helyesnek. A népi orvoslás jellemzőinek gyakorlatilag ugyanazokat tartja, mint korábban Grynaeus és Hoppál. Oláh Andor szerint „a népi (hagyományos) orvoslás a hivatalos (akadémikus) orvostudomány érvény-, gyakorlat- és intézményrendszerén kívül, attól függetlenül egzisztáló, szájhagyomány által fenntartott (az írásbeliséget mégsem nélkülöző), nemzedékről nemzedékre átörökített, egészségre, betegségre vonatkozó tudásanyag.”¹⁴ Munkájában ősi jellegzetességeit kereste, és a pneumatán emlékeit vélte felfedezni a népi orvoslásban.

Hoppál Mihály 1990-ben megjelenő *Magyar Néprajz* VII. kötetének Népi gyógyászat fejezetében ismerteti az addig megjelent főbb kutatástörténeti munkákat. Hoppál felhívja a figyelmet arra, hogy a szakirodalomban váltakozva használják a *népgyógyászat*, *népi orvoslás*, *népi gyógyítás* és újabban az *etnomedicina* kifejezéseket a terület megnevezésére. Hoppál a gyógyítás elnevezést tartja a legmegfelelőbbnek, mert szerinte ez kifejezi a régi falusi életforma jellegzetes öngyógyító gyakorlatát, szemben a hivatalos orvoslással és tudományos gyógyászattal. A népi gyógyítás a hagyományos köznapi kultúra részeként működött. A köznapiság fontos kulcsszó és kritérium a népi gyógyászat esetében.

¹¹ Gémes B. 1979. 20.

¹² Gémes B. 1979. 15-33.

¹³ Grynaeus T. – Hoppál M. 1980. 725.

¹⁴ Oláh A. 1986. 39.

Ismeretanyag tehát: egyrészt az általánosan ismert köznépi, másrészt csak specialisták által ismert, harmadrészt a tudományos orvoslásból a nép közé szállt.¹⁵

Alternatív gyógyászat

Problémát jelent, hogy az alternatív gyógyászatot a témával foglalkozó, változó minőségű munkák magától értetődő fogalomként kezelik. A szóhasználatok sokfélesége eligazít, de egyetlen szerző vagy kézikönyv sem használja következetesen. A következőkben kísérletet teszek a definícióra, de elhatárolom magam attól, hogy pusztán a szóismétlések elkerülése miatt használjam felváltva a természetgyógyászat, komplementer medicina, holisztikus gyógyászat, alternatív gyógyászat megnevezéseket.

Az alternatív gyógyászat bizonytalan, pejoratív, nagy heterogén kategóriákat takar, ami úgy definiálható, hogy az mi nem, ahelyett, hogy mi az valójában.¹⁶ Olyan – a népi és a hivatalos orvoslástól – jól elkülöníthető rendszerről van szó, amelynek fogalmát változásában ragadhatjuk meg. A korábban szinonimaként használt megnevezésekre itt szeretnék utalni, illetve bizonyítani szeretném miért az „alternatív” jelzőt tartom a megfelelőnek.

Természetgyógyászat: Véleményem szerint ez a megnevezés a 19. században elterjedt módszerekre utal. A természet utáni vágyakozás, a természetkultusz azzal a szemlélettel párosul, hogy a természet többé már nem az embert körülvevő, élettelen közeg, amelynek ki vagyunk szolgáltatva, hanem erőt ad, pihentet, óv, gyönyörködtet és gyógyít. Ebben a szellemben az embert úgy kezeljük, mint egy mikrokozmoszt, aki egészségének megtartása vagy visszanyerése érdekében a makrokozmoszsal való összhangra törekszik.¹⁷ Mára ez azért nem állja meg a helyét, mert a naturapátia egyetlen gyógymód a sok közül, amely a természet gyógyító erejébe vetett hiten alapul.

Komplementer medicina: A hivatalos orvosi eljárások kiegészítéseként alkalmazott eljárásokról lenne szó? Ez a terminológia a vizsgált terület önálló voltát is megkérdőjelezi. Ez mára azért nem helyes, mert egy 1997-es kormányrendelet értelmében olyan eljárások is az egészségügyi pénztár által finanszírozásra kerülnek, melyeket az alternatív gyógyászat csoportjába sorolunk.¹⁸

Holisztikus gyógyászat: az egyén testi-lelki-szellemi egységét vizsgálja, a környezet függvényében, kölcsönhatásában. Fontos a beteg életmódja, szokásai, érzélemléte, étrendje, testi gyakorlása, alvási jellemzői, az őt körülvevő szociális környezet. A testi-lelki-szellemi egység helyreállítása a cél, de az öngyógyítás lehetőségét sem zárja ki.

Mindezek után az alternatív gyógyászat alatt a következőt értem: Olyan gyógyászati rendszer, amely mögött egy, sajátos egészség - betegség értelmezési elmélet áll. Célja a betegség megelőzése, illetve a betegség hatására létrejövő külső, belső szervi és szellemi elváltozások gyógyítására irányuló törekvések. A szükséges anatómiai ismeretek mellett, kórtani és életvezetési szakértelmet is magában foglal. Felhasználja a népi gyógyászatban is ismert növényi, ásványi eredetű anyagokat, a diétát, a szervezet öngyógyító erejébe vetett hitet. Követői egy új típusú egészség és betegség fogalmat alakítanak ki, amely életfilozófiájukká válik. A XX. század elejétől, amikor a keleti tanok is éreztetik hatásukat pl. bicsérdizmus esetében, de különösen az 1989 utáni ezoterikus robbanás után olyan

¹⁵ Hoppál M. 1990. 694.

¹⁶ Pietroni, P. 1992. 565.

¹⁷ Kósa L. 1999. 11.

¹⁸ Lásd: Révai Új Lexikonának szócikke.

gyógymódok is megjelennek, amelyek az alternatív spiritualitás¹⁹ jegyeit viselik magukon. Nagy hangsúlyt fektet a gyógyító és beteg együttműködésére a sikerese gyógyulás érdekében.

Adatok az alternatív gyógyászat kultúrtörténetéhez

Az alternatív gyógyászat kultúrtörténetére vonatkozó adatok összegyűjtésével még adós a néprajztudomány. A téma iránt érdeklődő kutató orvostörténeti munkák sokaságában búvárkodva találhat olyan adatokat, amelyek egy új típusú gyógyítói rendszerre utalnak. Más társadalmi rétegben jelenik meg, és kerül felhasználásra, mint a népi gyógyászat és már a XIX. századi képviselői sem tekinthetők laikusoknak, hiszen vagy orvosi tanulmányokat folytattak, mint például a homeopátia kitalálója Samuel Hahnemann, vagy intézményes keretek között alkalmazták gyakorlatát, akárcsak a Vincenz Priessnitz. Annak ellenére, hogy a homeopáták gyógyhatású szereinek egy része – növényi, állati és ásványi anyagok – a népi orvoslásban felhasznált szerekkel mutat hasonlóságot, megkülönbözteti őket orvosi képzettségük, diplomájuk és az a szándék, hogy az orvostársadalmon belül elismertessék tanaikat. A homeopata orvosok nemigen hatottak a népi orvoslás képviselőire, gyógyító módszereik kezdetben főúri körökben terjedt el, majd a polgári rétegek szimpátiáját élvezte.²⁰

Feltételezésem szerint az alternatív gyógyászat kultúrtörténeti adatai a felvilágosult abszolutista törekvésekig nyúlnak vissza, mely szellemi keretet biztosított az 1770-es, 1780-as években az orvostudomány központosítására.

Az egyetemi keretek között megvalósítani kívánt orvosi oktatás rendszere jóval távolabb nyúlik vissza²¹, itt csupán azokat a rendeleteket, fontosabb eseményeket emelem ki, melyek a hivatalos, a népi és az alternatív gyógyítás szétválásához vezettek. Az említett időszakban a hatalom az orvosi rend támogatásával lépett fel a „laikus” gyógyítók ellen (népi gyógyítók, bábák, seborvosok), akiket vagy hivatalos keretek között elismert vizsgák teljesítésére kötelezett, vagy működésüket korlátozta, kuruzslásnak minősítette. Ez a folyamat nemcsak kezdeményezője volt a hivatalos és népi gyógyítási gyakorlat elkülönítésének, hanem az alternatív gyógyászat szellemi kereteit is megteremtette. Az egészségügy központosításáig hosszú út vezetett, ezért „a három terület nem vált el élesen egymástól, laza

¹⁹ Lásd Kis-Halas Judit reikről írott tanulmánya. Az alternatív spiritualitás fogalma alatt a valláskutatók az erősen szekularizált posztindusztriális társadalmak bizonyos közösségi és egyéni vallási megnyilvánulási formáit jelölik, amely a vallási megnyilvánulások igen széles spektrumát öleli fel. Kis-Halas J. 2009. 512.

²⁰ Deáky Z. 2002. 19.

²¹ Felsőoktatási keretek között is létrejövő orvosi oktatás hazánkban Nagy Lajos, 1367-es pécsi egyetemalapítási szándékával már megkezdődött, de rendszeres és állandó oktatásról még nem beszélhetünk. Az egyetem pedig a török hódoltsággal megszűnt. Zsigmond és Mátyás király budai egyeteme is csak rövid ideig állt fenn. A mohácsi vész utáni időkben János Zsigmond, Erdély fejedelme orvosegyetem felállítását kezdeményezte, amely gondolat a Báthoryaknál is megjelent. A Báthoryak főiskolája, az *Institutum Medico-Chirurgicum* több száz sebészt is képzett. (Bencze J. 1957. 212.) Ezek az intézmények nem maradtak fenn sokáig az egyre erősödő pénzühiány és háborús károk miatt. Így azok, akik orvosi képzésben kívántak részesülni a környező országokban tanultak. Különösen nehéz a volt a helyzete a protestáns diákoknak, akiket a Habsburg Birodalom erőteljes katolicizmusa miatt, Angliában, Skóciában, Hollandiában, Németországban avathattak doktornak, diplomájuk itthoni elfogadtatása is problémákba ütközött. (Magyari-Kossa Gy. 1929. 5.) Ezért jelentkezett hazánkban megoldásra váró jelenségként, az egészségügyi viszonyok rendezése, és az oktatás felekezetre való tekintet nélküli megvalósítása. A gyenge egészségi állapot és a rendre megjelenő járványok eredményezték azt, hogy Bécs nemcsak az adózók elvesztésétől, gyenge teljesítményétől tartott, hanem rettegett az emberi és állati járványoktól, féltette az udvart, a kereskedelmet és az erősödő városi polgárságot. Így az állam érdekében állt a közegészségügyi viszonyok javítása, megszilárdítása és mindenki számára fontos közüggé tétele. Ennek hatására indult ki Bécsből az egészségügyi közigazgatás szervezése, amelyhez kapcsolódva rendeletek, utasítások tömege jelent meg, és ha lassan is, de erre ráépült egy többfunkciós intézményrendszer, amely valójában egy meglévő folyamatot erősített és fejlesztett tovább. Deáky Z. 2002. 9.

kapcsolatuk hosszú ideig megmaradt, egymásra hatásuk kimutatható az archív forrásokban és a recens adatokban egyaránt.”²²

A felvilágosult abszolútizmus legfontosabb hazai képviselői Mária Terézia és II. József voltak, akik rendeletek kiadásával kívánták szabályozni a Birodalmat. Jól szervezett bürokráciára támaszkodva, a gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés mellett a közegészségügyi viszonyok javításának alapjait is megteremtették.²³ A Magyarországon bekövetkező egészségügyi változások között mérföldkönek számított az 1724-ben megalakuló Helytartótanács, mely állandó orvosok tartására kötelezte a városokat, vármegyéket.²⁴ Az akkori egészségügyet alapjaiban megreformálni igyekvő rendeletek követték egymást (köztük az 1770-ben, Mária Terézia által kiadott *Generale normativum in re sanitatis* című kulcsfontosságú határozat), melyek szigorúan előírták, hogy ki lehetett orvos, ki gyógyíthatott, azt hogyan tegye, tevékenységéről évente, negyedévente, havonta és minden különleges alkalommal miképpen köteles jelentést adni.²⁵ 1770-ben megindult az orvospérezés a nagyszombati egyetemen, 1773-ban pótrendelet egészítette ki a *Generale normativumot* (*Supplementum Normativi Sanitatis*), 1783-ban létrejött a Helytartótanács külön Egészségügyi Szakosztálya, 1787-től rendelet szabályozta a megyei főorvosok teendőit, akiknek rendszeres időközönként jelentéseket kellett készíteniük törvényhatóságuk egészségügyi helyzetéről. Erre a feladatkörre irányuló előírások 1802-ben, 1826-ban is napvilágot láttak.²⁶ A XVIII-XIX. századi rendeletek elméleti alapját német közegészségügyi munkák adták, megvalósításukat Gerhard van Swieten – Mária Terézia udvari orvosa – kezdeményezte.²⁷

A XIX. század gyógyászatának köréből négy módszert emelhetünk ki, melyeket a későbbiekben felbukkanó alternatív gyógyítói eljárások alapjaként tekinthetünk. A vízgyógy módok²⁸, a homeopátia²⁹, mesmerizmus³⁰ mellett feltűnnek az életreformer irányzatok is.

Sorra jelentek meg az alternatív gyógyászat hirdetései amelyekben képviselői az eljárásaikat, gyógyintézetüket, módszertanukat reklámozták. Ebből a korszakból nyomtatott munkákkal is találkozunk, melyekben nézeteiket foglalják össze. Példaként szeretném megemlíteni Palócz Ignác 1898-ban megjelent *Az egészség megóvása és a betegségek gyógyítása* című könyvét. Az orvos szerző a saját korában ismert, új típusú gyógymódok precíz ismertetését adja. Munkája három részből áll. Az első részben az emberi test alapos bemutatását adja. Palócz annak ellenére, hogy orvos, szükségesnek tartja a természetes gyógymódok alkalmazását orvosi körben, főként azt, hogy ezeket a nagyközönség is megismerje.³¹ Nagyfokú rugalmasságra és felvilágosult szemléletre vall, hogy külön kitér a homeopátia, a diétetika, a Priesnitz féle vízkúra és masszázs ismertetése mellett. Az étkezésben a mértékletességre helyezi a hangsúlyt, a hideg-meleg ételek összhangjára, a fertőtlenítő eljárások fontosságát is hangsúlyozza. Palócz további érdeme, hogy a diétetikai gyógyítás történetéhez is szolgáltat adatokat. Hosszú sorokat szentel Priesnitz Vince sziléziai

²² Deáky Z. 2002. 9-10. vö. Spielmann J. 1979.

²³ Füst Molnár S. 1983. 17.

²⁴ Gortvay Gy. 1948. 5.

²⁵ Oláh A. 1986. 19.

²⁶ Erről bővebben lásd: Bencze J. 1957. 212-274., Deáky Z. 2002. 26-29., Gortvay Gy. 1948., Kapronczay K. 2010., Magyar-Kossa Gy. 1929., Oláh A. 1986. 92-95., Spielmann J. 1979. 35-49., Szumowski U. 1939.

²⁷ Oláh A. 1986. 95.

²⁸ Erről bővebben lásd: Bencze J. 1959. 5-36., Bugyi B. 1977. 89-95. Csoma B. 2002., Koltay E. 2004. 62-63., Kósa L. 1999.

²⁹ Erről bővebben lásd: Antall J. 1964. 518-520., 1969. 99-114., Kóczyán M. – Kölnei L. 2003., 2007. 23-24.

³⁰ Erről bővebben lásd: Hardi I. 1959. 161-178., Mund K. 2007. 29-48., Kölnei L. 2006.

³¹ Palócz I. 1898. 71.

parasztember és Schroth János vízgyógyomódjának összefoglalására. Palócz bizonyoságot tesz kora alternatív orvosló eljárásainak ismeretéről is, mikor Rikli fény- és légfürdőjét, Kneipp vízkúróját mutatja be.³² A kötet további érdekessége, hogy szerzője – eddig nem látott módon – nem elégszik meg a testedzés testre gyakorolt jótékony hatásának ismertetésével, hanem ennél tovább megy és a svéd gyógytornát javasolja. „A 19. század utolsó negyedében a torna egészségmegőrző és gyógyító típusa is egyre szélesebb körben terjedt, társadalmi háttére megerősödött, intézményei kiépültek.”³³

A testmozgást az aktív mozgások közé sorolja, míg a masszázst a passzív mozgás egy formájaként ismerteti, és rajzokkal szemlélteti.³⁴ Nem túlzás azt mondani, hogy Palócz munkája a korszakban ismert alternatív gyógyítói eljárások gyűjteménye is egyben. Jelzi ezt az is, hogy a nagy megdöbbenéssel és kételkedéssel fogadott magnetizmus és hipnózis ismerete is olvasható könyvében. Palócz ismeri Mesmer tevékenységét – minden bizonnyal a körülötte kialakult vitákat is – és utal a módszer hátrányaira, kétes megítélésére: „Bárki legyen is az, a ki hipnotizálással foglalkozik, óva intem, ne használja azt fel mások mulattatására, mert az nagyon veszedelmes játék, ha nem hal is meg a médium, de megromlik, tönkre megy idegzete. Bizonyos betegségek gyógyítására azonban oly biztos, oly ártatlan eszköz a hipnotizmus a tapasztalt orvos kezében, hogy azt semmiféle orvossággal helyettesíteni nem lehet!”³⁵ Palócz érdeme, hogy nem csak ismerte ezeket a gyógyomódokat, hanem a XIX. század végén gyógyintézetet is nyitott, ahol a légzőszervi, hasüregi, idegrendszeri, vérkeringési, anyagcserezavarból származó betegségeket kezelték. A bőrbetegek, sebészeti beavatkozást igénylő, edzeni, erősíteni vágyó páciensek is bátran fordulhattak a doktorhoz. A kezelés során nagy hangsúlyt fektetett a diétára, a személyre szabott gyógyomód kialakítására.³⁶

Miután láthatjuk, hogy a népi és az alternatív gyógyászat elkülöníthető egymástól, arra kell kitérnünk, melyek azok a pontok, ahol a kapcsolatuk megragadható. Ehhez Koltay Erika tanulmányát használtam fel, és az általa kialakított csoportosítást vettem alapul.³⁷

A népi orvoslás és az alternatív gyógyomódok kapcsolata

1. Tudás megszerzése:

Népi specialista: tudását belenevelődés során sajátítja el, amely szituáció során aktivizálódik. A tudatos képzés kevésbé jellemző.

Alternatív gyógyító: tudatos képzés, tanok szabadon cserélhetők, mely során az egyén sajátos világnézetet tesz magáévá. XX. századi képviselőik fokozatosan törekednek a hivatalossá tételre, amely fontos a betegek, a hivatalos orvoslás képviselői és a többi gyógyító számára. A tanfolyamok széles skálája a tudás elmélyítését szolgálják, és hozzájárul világképe fejlődéséhez, nagyobb erejű energia felhasználására lesz képes.

³² Palócz I. 1898. 72-73.

³³ A gyógytorna alkalmazása nagyban hozzájárult az ortopédiai ismeretek fejlődéséhez, ösztönzőleg hatott az egészséges életmód, egészséges test ideáljának kialakulására. A 19. században a svéd Per Henrik Ling (1776-1839) táncpedagógus tanai kezdenek el terjedni, akit a gyógytorna tudományos rendszerének megalkotójaként tekinthetünk. 1813-ban tornaintézetet nyitott Stockholmban. Ling mellett a német Ludwig Jahn (1778-1852), Ernst Eistlen (1792-1846) léptek nyilvánosság elé, akik esetében a test fölötti kontrollt katonai indíttatás vezérelte, tornarendszerüknek kialakításakor egy ütöképes hadsereg megeremtését tartották szem előtt. Európa szerte divatosá Adolf Spiess (1810-1858) német tornatanító módszere vált, aki az iskolában is bevezette a tornaoktatást. Erről bővebben lásd: Kölnei L. 2010. 125-134.

³⁴ Palócz I. 1898. 127-133.

³⁵ Palócz I. 1898. 153.

³⁶ Palócz I. 1898. 216-217.

³⁷ Koltay E. 1993. 53-64.

Fontos a beavatás szertartása, ami egy különálló mi-ők öntudatot alakít ki az „avatatlanokkal” szemben.³⁸

2. Gyógyítás mögötti filozófia:

Népi specialista: esetükben a természettel való összhang nem tört meg. Az embert a makrokozmosz részeként képzelték el, és gyógyításához a természetben talált anyagokat használták fel. Erre a népi gyógyászat fogalmának vizsgálatakor is történtek utalások.

Alternatív gyógyító: az említett összhangtól a XX. század embere folyamatosan eltávolodott. Az alternatív gyógyítókra az összetett világnézet a jellemző. Egy olyan új szellemi érdeklődésről beszélhetünk, amelyben az okkultista tanok és keleti eredetű gondolatok is helyet kapnak, melyekből a gyógyítók tevékenysége gazdagon integrál. A különböző energiákba, kozmikus erőkbe, magasabb tudatállapot szerepébe, bolygók hatásába, csakrákba, meridiánokba, aurába, asztrológiába, reinkarnációba vetett hit, mágikus, spirituális eszközökkel történő gyógyítás a jellemző.³⁹

3. **Gyógyítás módszere:** hasonló a két módszer a felhasznált anyagok tekintetében. Itt utalnunk kell arra, hogy az alternatív gyógyítók XX. századi képviselőinek nézeteivel a „hagyományos”, „mindennapi” felfogásokban nem találkozunk. Megfigyelhető egy új típusú testtagolás az alternatív gyógyítók esetében. Gondoljunk például a csakrákra, az aurára.⁴⁰ Catherine L. Albanese is hangsúlyozza, hogy a New Age és gyógyítás diskurzusaiban olyan megfogalmazások jelennek meg, mint „univerzum gyógyító energiái”, „csakrák”, „rezgés”, „harmonizálás”, melyből Albanese azt is következteti, hogy a gyógyítás az univerzum szintjén is zajlik, így egészsége annak összhangjával együtt értelmezhető. Ennek ellenkezője is igaz, mely szerint az univerzum felborult egyensúlya betegségek kialakulásához vezet.⁴¹

4. Fizetség, közösséggel való viszony:

Népi specialista: nem fogadtak el fizetséget, hiszen a közösségből kerültek ki.

Alternatív gyógyító: ebben az esetben változatos képpel találkozunk, hiszen azok a képviselői, akik reklámok útján hirdetik magukat, pénzért gyógyítanak, a piac határozza meg tevékenységüket. Vannak viszont olyan gyógyítók, akik minden fizetség nélkül végzik munkájukat.

5. Ismertség, páciensek köre:

Népi specialista: esetében többnyire a közösség veszi igénybe a szolgáltatásukat. Grynaeus Tamás utalt arra több munkájában, hogy a népi specialistának kiterjedt kapcsolathálózata lehet, és több településen híre van.⁴² Ez viszont nem olyan gyakori.

Alternatív gyógyító: Ebben az esetben már a média befolyásával is számolnunk kell, ahogyan erre már az előzőekben utaltam.

6. **Kezdőélmény:** Csoda alapélménye mindkét esetben megfigyelhető. (pl. megjelenik előtte Szűz Mária, már gyermekkorától érzi magában a gyógyító erőt, váratlan helyzetben aktiválódik a tudása.) Itt utalnunk kell arra, hogy maguk a gyógyítók tekintik csodásnak a velük történt eseményeket, és kutatások tárgyát képezi, hogy ez a terminológia milyen összefüggésben van a szakirodalom csoda értelmezésével.

³⁸ Erről bővebben lásd: Kis-Halas J. 2007. 400-420.

³⁹ Gál 2010: 349.

⁴⁰ Vámos G. 2012. 47-70.

⁴¹ idézi: Kis-Halas J. 2010. 597.

⁴² Grynaeus T. 1956; 1974a.

Összegzésként elmondható: a két területet összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy funkciójukat tekintve azonosak, formailag és társadalmi bázisukat tekintve viszont különböznek egymástól. Érzékelhető a társadalmi változás tendenciája, hiszen a XX. század végétől egyre inkább terjedő alternatív gyógymódok a New Age eszmeiségén belül kapnak helyet. Egy sokkal komplexebb világképpel találkozunk ezek esetében, mint a népi specialistáknál láthattuk, ez összefüggésben áll a korszak emberének heterogén világnézetével. Ilyen módon ismét bizonyítást nyert az a megállapítás, mely szerint „az ember úgy beteg és úgy gyógyít, ahogyan gondolkodik.”⁴³

Irodalom:

ANTALL József

1964 *A homeopátia tegnap és ma.* Természettudományi Közlöny. 11. szám. 518-520.

1969 *Homoeopathy and medical education in Hungary.* Orvostörténeti Közlemények, 51-53. 99-114.

BENCZE József

1957 *Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól.* Orvostörténeti Közlemények, 6-7. 212-274.

1959 *A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről.* Orvostörténeti Közlemények, 12. 5-45.

BERDE Károly

1940 *A magyar nép dermatológiája. A bőr betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásiban.* Orvosi Könyvkiadó, Budapest.

BUGYI Balázs

1977 *Priessnitz-féle hidegvízkezelés korai hazai története.* Orvostörténeti Közlemények, 81. 89-95.

CSOMA Borbála

2002 *Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel.* Korall, 7-8. 78-95.

DEÁKY Zita

2002 *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban.* Osiris Kiadó, Budapest.

FÜSTI MOLNÁR Sándor

1983 *Egészségünk útja. Az egészségnevelés Szakkönyvtára 13.* Medicina Könyvkiadó. Budapest.

GÁL Péter

1997 *A New Age keresztény szemmel.* Szent István Társulat, Budapest.

GÉMES Balázs

1979 *A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon.* Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 11-12. 15-33.

GORTVAY György

1948 *A magyar közegészségügy állapota és az egészségügyi fejlődés útja az utolsó évszázadban.* Athenaeum Kiadó, Budapest.

GRYNAEUS Tamás

1974a *Engi Tüdő Vince legenda és valóság.* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972-73/1. 155-183.

⁴³ Keszeg V. – Czégényi D. 2010. 423.

- HARDI István
1959 *A psychotherapia fejlődéstörténete.* Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 13. 161-178.
- HOPPÁL Mihály
1990 *Népi gyógyítás. In: Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar Néprajz VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 693-724.
- HOPPÁL Mihály- TÖRŐ László
1975 *Népi gyógyítás Magyarországon.* Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 7-8. 13-127.
- KAPRONCZAY Károly
2010 *Az orvostörténelem századai.* Semmelweis Kiadó, Budapest.
- KESZEG Vilmos - CZÉGÉNYI Dóra (szerk.)
2010 *Korok, kórok, kontextusok. In.: A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 423-458.
- KIS-HALAS Judit
2007 *„Fejtetőmön arany fénygömb”* In Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Tanulmányok a transzcendensről V.* 400-420. Budapest: Balassi Kiadó
- 2010 *Jézus katonái a Földön és a Mennyei Jeruzsálemben. Szellemsebészet: egy kortárs ezoterikus gyógyászati rendszer. In Pócs Éva (szerk.): Mágikus és szakrális medicina. Tanulmányok a transzcendensről VII.* 593-622. Budapest: Balassi Kiadó
- KÓCZIÁN Mária – KÖLNEI Livia
2003 *Homeopátia Magyarországon 1820-1990.* Noran Könyvkiadó, Budapest.
- KOLTAY Erika
1993 *Népi gyógyító specialisták vagy természetgyógyászok?* In: Romsics Imre (szerk.) *A másik ember: A fiatal Néprajzkutatók III. Konferenciájának előadásai.* Kalocsa. 53-64.
- 2002 *A természetgyógyászat és a népi orvoslás kapcsolata.* In Barna Gábor - Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből.* 167-171. Szeged: SZTEI
- 2004 *History of alternative medicine in Hungary in 19th and early 20th century.* Orvostörténeti Közlemények, 188-189. 57-68.
- KÓSA László
1999 *Fürdőélet a Monarchiában.* Holnap Kiadó, Budapest.
- KÖLNEI Livia
2006 *Az alternatív orvoslás kezdetei Magyarországon.* Orvostörténeti Közlemények, 196-197. 35-77.
- 2010 *„A gyógytestgyakorlat különböző betegségekben hatalmas gyógyszer és a kornak égető szüksége.” A gyógytorna a XIX. századi Magyarországon.* In.: *Három orvostörténész köszöntése.* John Béla Alapítvány - Magyar Orvostörténelmi Társaság Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet. Budapest, 125-134.
- MAGYARI-KOSSA Gyula
1929-1940 *Magyar orvosi emlékek. I-IV.* Budapest.
- MUND Katalin

- 2007 *Hol húzódnak a tudományosság határai?* In.: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás*. Balassi Kiadó, Budapest, 29-48.
- OLÁH Andor
1986 *„Újhold, új király.”* Gondolat Kiadó, Budapest.
- PALÓCZ Ignác
1898 *Az egészség megóvása és a betegségek gyógyítása*. Kn. Budapest.
- PIETRONI, Patric
1992 *Relationship between general practice and complementary medicine*. British Medical Journal. 305. 564-566.
- Révai Új Lexikona* XVII. 2006. Sz-Toa. Babits Kiadó, Budapest.
- SCHULTHEISZ Emil
1997 *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület - Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
- SPEILMANN József
1977 *A közjó szolgálatában. Tudomány-és művelődéstörténeti tanulmányok*. Kriterion Kiadó, Bukarest.
1979 *Történelmi reflexiók a népi orvoslás és az orvostudomány viszonyáról*. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum. 11-12. 35- 49.
- SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos
1943 *Betegség, gyógyítás*. In: *A magyarság néprajza* 2. Országos Szociálpolitikai Intézet, Budapest. 244-250.
- SZUMOWSKI Ulászló
1939 *Az orvostudomány története*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat kiadása, Budapest.
- VAJKAI Aurél
1936 *Rándulás és törés*. Ethnographia XLVII. 294-299.
1937a *Adatok a Felföld népi orvoslásához*. Ethnographia XLVIII. 140-154.
1937b *Falusi foghúzó*. Ethnographia XLVIII. 42-45.
1938 *Az ősi javasember*. Ethnographia XLIX. 346-373.
1939 *Adatok a népi orvosláshoz a Bakony-Balaton vidékén*. Ethnographia L. 65-68ü
1940 *A csatkai búcsú. Adatok a népi orvosláshoz*. Ethnographia LI. 50-73.
1942 *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken*. Magyarorságtudomány I. 116-139.
1943 *Népi orvoslás a Borsa-völgyében*. Kolozsvár.
1948 *A magyar népi orvoslás kutatása*. Budapest.
- VÁMOS Gabriella
2012 *A New Age eszmeisége köré épülő alternatív gyógymódok testértelmezési lehetőségei*. Néprajzi Látóhatár XXI.(3) 47-70.